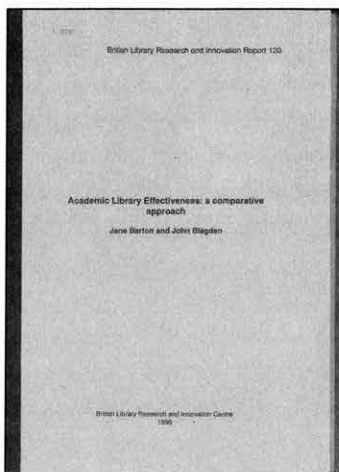

Mérhető-e, összevet- hető-e az egyetemi könyvtárak teljesítménye?

Nem tudok – talán nem is akarok – szabadulni *Michael Gorman* rendkívül kifejező metaforájától: békés növényevő világunkba betörtek az üzleti élet ragadozó eszméi. Azóta kell – egyéb ránk, vagy magunkra kényszerített praktikák mellett – „mérni a mérhetlent”, a techno- és monetokraták számára emészthető formába (azaz számszerű adatokba, arányokba, viszonyszámokba, különböző indikátorok numerikusan kifejezett mértékébe) önteni a szellemi tevékenységet és az ahhoz nyújtott segítséget. Bizonygatnunk kell ugyanis, hogy szükség van ránk, illetve könyvtárunkra, s hogy tevékenységünket kellő hatékonysággal végezzük... Ehhez nyújt hasznos segítséget a *Barton – Blagden* szerzőpárosnak a felsőoktatási könyvtárak hatékonyságának mérhetővé, összehasonlíthatóvá tételét szolgáló tanulmánya.

A teljesítmény-mutatók korát éljük tehát, ám – mint erre a tanulmány előszavában Newcastle egyetemének rektorhelyettese figyelmeztet – gyakran olyanok állítják fel a mutatók követelményeket, akiknek a mérendő területről fogalmuk sincs. Így fordulhat elő, hogy a könyvtári személyzetre fordított, a beszerzéshez viszonyított magas költséget az alacsony határfok jelének tekintik, holott ez azt is jelezheti, hogy a könyvtár olvasói magas szintű információs szolgáltatásokat igényelnek, vagy egyszerűen azt, hogy a könyvtár az egyetem számos épületében szétszórva működik.

BARTON, Jane – BLAGDEN, John
Academic library effectiveness : a
comparative approach / Jane Barton
And John Blagden. –[Boston Spa] :
British Library Research and
Innovation Centre, 1998. – 146 p. ;
30 cm. – (British Library Research
and Innovative Report ; 120)
ISBN 07 123 9723X
ISSN 1366 8218

A matematikus, statisztikus (Jane Barton) és az egyetemi könyvtár-igazgató (John Blagden) munkájának éppen az volt a célja, hogy egy olyan, viszonylag kis méretű indikátor-készletet dolgozzanak ki, amely a felsőoktatási vezetők (és a pénzt adó testületek) számára lehetővé teszi az egész felsőoktatási szektorban a könyvtári hatékonyság összehasonlítását. Természetes követelmény volt a kimunkálandó teljesítmény-mutatókkal szemben az érvényesség, megbízhatóság, összehasonlíthatóság, elfogadhatóság és az adatok hozzáférhetősége. (Szempont volt még a költség – hogy mibe kerül az adott mutatóhoz szükséges adatok összegyűjtése, s e költség indokolható-e – valamint, hogy az indikátorok lehetőleg az eredményekre, teljesítményekre összpontosítsanak. Ugyanakkor az ilyen mutatók gyakran inkább kvalitatív jellegűek, s ennél fogva kevésbé alkalmasak arra, hogy az összehasonlíthatóság követelményének megfeleljenek.) Különös hangsúlyt kapott az adat-hozzáférhetőség és az összehasonlíthatóság, érthető okokból. Mít sem ér ugyanis az olyan indikátor, amelyhez nem rendelhető érték, mert nem állnak rendelkezésre a kiszámításához szükséges ellenőrzött, vagy gyorsan és megbízhatóan összegyűjthető adatok. Hasonlóképpen fontos szempont volt, hogy a kiválasztott mutatók (persze nem önmagukban, hanem más mutatókkal együtt, valamilyen képpé kerekedve) alkalmasak legyenek egy egyetemi könyvtárnak egy másik-
kal való összehasonlítására, illetve könyvtárak összevetésére különböző időskálákon. Mindazonáltal a cél nem elsősorban teljesítmény-mutatók megfogalmazása volt, hanem olyan, a vezetés számára szükséges adatcsoport (menedzsment-statisztika) kimunkálása, amelyek tényszerű adatokat jelenítenek meg az intézmény könyvtári tevékenységéről, melyekből teljesítmény-mutatók deriválhatók.

Ennyi bevezető után nézzük, mit tartalmaz a vaskos (146 oldalas) füzet. Mindenekelőtt felvázolja a projekt hátterét és célkitűzéseit, majd megismerteti a munka módszereivel. Már e fejezet végén 11 tételes, „jegyzetek és hivatkozások” címet viselő jegyzéket találunk, s érdemes a téma iránt részletesebben érdeklődők figyelmét felhívni a füzet eme jellegzetességére: az E függelékként közölt bibliográfia mellett az egyes fejezetekhez (sőt, adott esetben az egyes függelékhez) is csatlakozik – nem egyszer jelentős méretű – hivatkozásjegyzék, s így a téma irodalmának igen gazdag tárházát is rejti a kötet.

Blagden és Harrington 1990-es munkájára épül, s az azt követő évek szakirodalmát is gondosan áttekinti a következő, a teljesítmény értékelésének megközelítéseit taglaló fejezet, majd eljutunk a munka voltaképpeni lényegéhez; nem a javasolt indikátorokhoz, hanem a javaslatokhoz vezető megfontolásokhoz. Ezeket a mind terjedelmében, mind

tartalmában önálló tanulmányként is helytálló negyedik, a teljesítmény néhány kulcskérdése címet viselő, és ötödik, a teljesítmény-mutatók és a menedzsment-statisztika elemzésével foglalkozó fejezet tartalmazzák. A kulcskérdések (84 tételes hivatkozásjegyzékkel is megtámasztott) áttekintése során szó esik az olvasók elégedettségéről, a dokumentumok elérhetőségéről, a használóképzésről, a tájékoztató szolgáltatásokról, a működés hatásairól, a hozzáférés vagy birtoklás (és ezen belül a venni vagy kölcsönözni) kérdésekről és nem utolsósorban az elektronikus környezetről.

Nézzük ezek után, melyek azok a menedzsment-statisztikai adatok, amelyeket a tanulmány végeredményeként a felsőoktatási vezetés statisztikai csoportjának kiadványában való megjelentetésre javasolnak. (Jegyezzük meg, az „olvasó” mindig „full-time equivalent”, azaz egész embert jelent, – engedjék meg ezt a továbbiakban „fte”-ként jelölni – ami az egyetemi könyvtár külső használói esetében – mint ezt az utolsó, K jelű függelékben javasolják – a „kölcsönzőjegy” érvényességi ideje alapján számítható át. Aki egy évre beiratkozott, teljes olvasónak számít, hisz bármikor igénybe veheti a szolgáltatásokat, míg a napi jegyes olvasó 1/300 olvasót jelent, s így a zárva tartás idejét is nagyjából figyelembe vettük.) Tehát a javasolt mutatók:

- ⊗ teljes könyvtári költség per olvasó
- ⊗ információellátási költség per olvasó
- ⊗ személyzeti költség per olvasó
- ⊗ óránkénti olvasói férőhely per hét per diákolvasó
- ⊗ foglalt óránkénti olvasóhely per hét per diákolvasó
- ⊗ vagy: a könyvtár látogatóinak átlagos száma bármely adott időben
- ⊗ kölcsönzések per olvasó
- ⊗ kintlévő állomány per olvasó
- ⊗ könyvtárközi kölcsönzés az összes kölcsönzés százalékában
- ⊗ használóképzésre és tájékoztató szolgáltatásra fordított munkaórák per hét per diákolvasó

vagy: a teljes munkaidőnek használóképzésre és tájékoztató szolgálatra fordított százaléka

Az „olvasó” a teljes használói kört jelenti, azaz oktatót, hallgatót egyaránt, ám az „ülőhely-óra” (azaz az olvasótermi lehetőség és a tényleges helybenhasználat mérése) esetén az oktatókat jobb figyelmen kívül hagyni, hiszen a könyvtárhasználatnak ez a módja „diák-specifikusnak” tekinthető. Elengedhetetlenül szükséges a költségek megjelenítése a statisztikában, a könyvtár által szolgálni hivatott teljes olvasó-népességgel összevetve. A költségek megoszlását nézve ajánlatos az információellátás költségei közé sorolni a hagyományos és/vagy elektronikus könyvtárközi kölcsönzéssel hozzáférhetővé tett dokumentumok költségeit éppúgy, mint a hagyományos állománygyarapítást, ez ugyanis megkönnyíti az állományépítés, illetve a hozzáférés-biztosítás politikáját követő könyvtárak összehasonlítását. A statisztikai adatok százalékosan, vagy egy főre eső módon is kifejezhetőek. A szerzők azért javasolják inkább a „per olvasó” adatokat, mert ezek könnyen kiszámíthatók, a könyvtári költségek esetleges nehezebben definiálható aspektusait érintő adatok nélkül, s ugyanakkor az összehasonlíthatóságot is jobban szolgálják. A javasolt adatok minél kisebb mennyisége érdekében nem bontották tovább a költségeket, de ha szükségesnek látszik a további bontás, akkor a könyvfolyóirat, hagyományos-elektronikus dokumentum bontás javasolható még.

Az olvasói férőhelyeknek a nyitvatartási idővel súlyozott mértékét azért javasolják, mert lényegesen jobban kifejezi a könyvtár tényleges (fizikai) hozzáférhetőségét, mint önmagában a férőhely/hallgató arány. Hasonlóképpen kifejezőbb és megbízhatóbb mutatója a helybenhasználat mértékének az egy olvasóra jutó heti olvasóteremben töltött órák (foglalt olvasói férőhelyek) száma, mint a sokkal általánosabb „látogatók száma” bármely adott időben.

Az évenkénti kölcsönzések száma és a bármely időpontban kikölcsönzött dokumentumok mennyi-

sége a használat volumene, valamint „terjedelme és mélysége” közti egyensúlyra is reflektál, s a könyvtárközi kölcsönzés arányaival együtt a gyűjtemény használatáról meglehetősen hű képet nyújt. Bár a kintlévő dokumentumok mennyiségére vonatkozó adatok általában nem állnak rendelkezésre, azért kerültek be a javasolt adatok közé, mert az integrált könyvtári rendszerekből könnyen kinyerhető, és így megszerzésük nem okoz hasznukhoz képest aránytalanul nagy gondot.

A tájékoztató szolgáltatások és a használóképzés közti határok pontos megvonásának nehézségeit megkerüli, s a könyvtárak e tárgykörben való gyér adatgyűjtési gyakorlatát is figyelembe veszi a javasolt egyetlen adat. Egyben összehasonlíthatóbbá teszi az inkább a tájékoztató jártasság kifejlesztésére törő, s az inkább a kutatókat tájékoztató szolgálattal jól ellátni igyekvő könyvtárakat.

A könyvtári vezetőkkel (akinek a munkálatok során felkeresett széles körét melléklet sorolja fel) folytatott beszélgetések és levelezések rávilágítottak arra, hogy a szigorúan vett, teljesítmény-körű adatok mellett szükség van olyan kiegészítő adatokra, kontextuális információkra is, amelyek abszolút értékekben mutatják be a könyvtári és az anyainstéményi körülményeket. Így a következő kiegészítő statisztikai adatok javasolhatók a *könyvtári környezetről*:

- ⊗ a könyvtárak száma
- ⊗ a könyvtári tér (m²)
- ⊗ a gyűjtemény mérete (kötetszám)
- ⊗ a teljes könyvtári költség

Az *intézményi környezetről*:

- ⊗ a hallgatók száma (fte)
- ⊗ a posztgraduális hallgatók aránya
- ⊗ a részidős hallgatók aránya
- ⊗ az oktató-kutató személyzet létszáma (fte)

Az ily módon javasolt összesen tizenhét mutató leg-többje jelenleg is rendelkezésre áll a SCONUL (Standing Conference of National and University Libraries – a nemzeti és egyetemi könyvtárak állan-

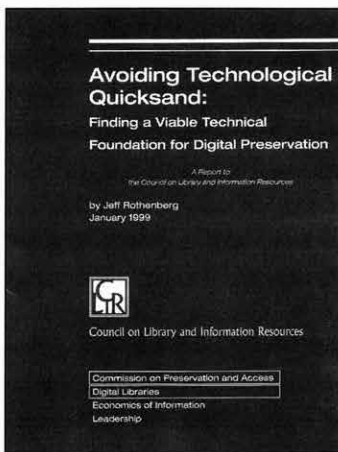
dó értekezlete) által gyűjtött adatsorban, s az ebből készült összeállítás szerepel is az első mellékletben, bizonyítandó az adatok elérhetőségét, és használhatóságát. Számomra persze egyúttal azt is bizonyítják, hogy – mint az angol nyelvű szakirodalom legnagyobb része – ez a munka is országspecifikus. Visszatérve még a mellékletekhez, a szerzőpáros statisztikus fele nem állja meg, hogy be ne mutassa, az ajánlott mutatók mellett még mi mindent össze- és ki lehet számolni, ami az egyetemi könyvtár működését jellemzi. Mellékletben adja közre (az adatok meglététől függően) 30-50 brit egyetemi könyvtár név nélküli rangsorát 40 különféle – mérhető – szempont alapján (az összeállított további 17 táblázatnak csak tárgyát közli, tekintettel arra, hogy ezeknél aggodalmak merültek fel az adatok megbízhatóságát illetően. Ha néhány számoszlop lehet érdekes olvasmány, ez bizony az, nem csak a brit egyetemi könyvtári vezetők számára. Megtudhatjuk belőle, hogy az átlagos bruttó könyvtári tér 9542 négyzetméter (ami hallgatónként 0,99 m²-t jelent), a teli polcfolyóméterek átlag száma 24 074, a teljes könyvtári költség pedig átlag 2 780 022 angol font volt 1995-96-ban a brit egyetemi könyvtárakban. Ebből pl. 5,85 font volt a könyvtárközi kölcsönzés és 62,27 font a folyóirat-előfizetés egy hallgatóra eső átlagos költsége. (Érdekes, hogy míg ez utóbbinál a könyvtárak igen nagy többsége az átlagnál többet, sőt, sokkal többet költött, az egy hallgatóra jutó on-line-költségek átlaga nagyjából a sorrend közepén helyezkedik el, bár itt is akad kiugróan magas szám.)

Elszakadva a részletektől, és visszatérve a voltaképeni javaslatokhoz, annyit még érdemes megjegyezni, hogy a javasolt mutatók nem annyira értékelő, inkább állapot-jelző (ha úgy tetszik, kevésbé evaluatív, inkább diagnosztikus) értelműek. Nem arra való, hogy kimondják, ez a könyvtár jobb, mint az, hanem arra, hogy a döntéshozók megfigyelhessék, az ő könyvtáruk működését, vagy akár teljesítményét, mi jellemzi, hasonló könyvtárakkal össze-

vetve, s ennek alapján elgondolkodhassanak, hogy szükség van-e változtatásokra, s ha igen, azoknak milyen irányúaknak kell lenniük. Ami pedig – a szerzők szerint – még hátra van: szükség lenne néhány, az elektronikus környezetet, a könyvtáraknak a digitális dokumentumokkal végzett tevékenységét és elektronikus infrastrukturális ellátottságát mérő mutató meghatározására. Nem kevésbé kidolgozatlan az olvasó elégedettségének, és a könyvtári tevékenység hatásainak mérhetősége.

A címben feltett kérdésre egy recenzió keretei közt nem lehet válaszolni. Annyi bizonyos, hogy gondosan kiválasztott, akár viszonylag kis számú statisztikai adat, illetve mutató alkalmas lehet arra, hogy az egyetemi könyvtár működését úgy jellemezze, hogy abból a könyvtár „teljesítményére” vonatkozó következtetéseket lehessen levonni, illetve, hogy egyetemi könyvtárak között – ha nem is valamiféle érték-sorrend megállapítása céljából – összehasonlításokat lehessen tenni. Ha a magyar egyetemi könyvtári közösségben igény van erre, mind a módszerek, mind az eredmények tekintetében alapvető jelentőségű segítséget nyújthat a brit körülmények között, és azokra érvényesen kidolgozott javaslat.

Mohor Jenő

ROTHENBERG, Jeff
Avoiding technological quicksand : finding a viable technical foundation for digital preservation : a report.../ by jeff Rothenberg ; [publ. By Council on Library and Information Resources]. - Washington : CLIR, 1999. - VI, 35 p. ; 28 cm. - ISBN 1-887334-63-7

Egy elképzelhető megoldás a digitális dokumentumok megőrzésére, avagy megköthető-e a technológiai futóhomok

A digitális információk épségben való megőrzése a könyvtári (és levéltári) anyag hosszú távú hozzáféréseinek központi problémája, s a digitális információ archiválása ügyében létrehozott munkacsoport (*Task Force on the Archiving of Digital Information*) már 1996-ban körvonalazta a téma műszaki, jogi és szervezeti aspektusait. A könyvtári és in-